

Sylwia Konarska-Zimnicka

(Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)
<https://orcid.org/0000-0002-8337-1637>
 e-mail: zimnicka@ujk.edu.pl

Ewa Śnieżyńska-Stolot

(Jagiellonian University in Kraków, Poland)
<http://orcid.org/0000-0001-8051-8608>
 E-mail: e.sniezynskastolot@upcpoczta.pl

Nativitas Martini Luther heretici, czyli o horoskopie urodzenia Marcina Lutra w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej

Nativitas Martini Luther heretici, or the Birth Horoscope of Martin Luther in the Collection of the Jagiellonian Library

ABSTRACT

Martin Luther was a prominent person who had a great impact on 16th century Europe. Some people regarded him as a distinguished religious leader and reformer who noticed the need to improve the situation in the Catholic Church, while others saw

PUBLICATION INFO					
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060		
THE AUTHOR'S ADDRESS: Sylwia Konarska-Zimnicka, the Institute of History of the Faculty of Humanities of the Jan Kochanowski University in Kielce, 17 Uniwersytecka Street, Kielce 25-406, Poland Ewa Śnieżyńska-Stolot, Jagiellonian University in Kraków, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Sylwia Konarska-Zimnicka – Statutory Research of the Institute of History of the Jan Kochanowski University in Kielce; Ewa Śnieżyńska-Stolot – Financed from the author's own funds					
SUBMITTED: 2021.04.28	ACCEPTED: 2022.05.06	PUBLISHED ONLINE: 2022.12.14			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl			

him as a heretic who caused a split within the Church. He and everything related to him attracted significant interest of both his contemporaries and people living in later times. Astrology was a field of study which, in the Middle Ages and early modern times, explained all events by means of planetary determinism or predestination, particularly by the Saturn and Jupiter conjunction. In the Jagiellonian Library, there is a text which has not been discussed before, entitled *Natiuitas Martini Luther, heretici*, which consists of a birth chart, a fragment of Luther's letter to his father in 1521, as well as a *iudicium*. The article contains a detailed analysis of this horoscope and a source annex with the text of the source.

Key words: Martin Luther, Michał Falkener of Wrocław, astrology in the Middle Ages and the Renaissance, natal charts, prognostics

STRESZCZENIE

Marcin Luter był wybitną postacią, która wywarła wielki wpływ na XVI-wieczną Europę. Niektórzy uważali go za wybitnego przywódcę religijnego i reformatora, który dostrzegł potrzebę poprawy sytuacji w Kościele katolickim, inni widzieli w nim heretyka, który spowodował rozłam w Kościele. Sam Luter oraz wszystko, co z nim związane, wzbudzało duże zainteresowanie zarówno jemu współczesnych, jak i ludzi żyjących w późniejszych czasach. Astrologia natomiast była tą dziedziną badań, która w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej wyjaśniała wszystkie wydarzenia za pomocą oddziaływania ciał niebieskich. Nie dziwi więc, że tak ważna postać, jak Marcin Luter, również stała się obiektem zainteresowania astrologów. W Bibliotece Jagiellońskiej znajduje się nie analizowany wcześniej tekst *Natiuitas Martini Luther heretici*, na który składa się horoskop urodzinowy Lutera, fragment jego listu do ojca z 1521 r. oraz prognostyk astrologiczny, objaśniający wykres horoskopowy. W artykule zamieszczono dokładną analizę tego horoskopu oraz aneks źródłowy z tekstem źródła.

Słowa kluczowe: Marcin Luter, Michał Falkener z Wrocławia, astrologia w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej, horoskopy, prognostyki

Marcin Luter (10 listopada 1483–18 lutego 1546) to osobowość, która wstrząsnęła Europą XVI w. Jedni uważali go za wybitnego przywódcę religijnego i reformatora, który dostrzegł potrzebę naprawy stosunków panujących w Kościele katolickim, inni za heretyka, który doprowadził do rozłamu w tym Kościele¹. Jego postać i wszystko, co z nim związane, budziło więc żywe zainteresowanie tak współczesnych mu, jak i żyjących później, którzy pragnęli zgłębić podstawy reformatorskiej działalności Lutera. Nauką, która w średniowieczu i czasach nowożytnych wyjaśniała wszelkie wydarzenia kierując się determinizmem planetarnym lub predestynacją i dawała aparat narzędziowy pomocny w uzyskaniu odpowiedzi na wszelakie nurtujące ludzi pytania, była astrologia. Oddziaływaniem

¹ A. Asumang, *Was Martin Luther a Charismatic Christian? A Method for Probing a Burning Question*, „*Conspectus. The Journal South African Theological Seminary*” 2017, 24, s. 199–253, gdzie również bogata literatura przedmiotu.

ciał niebieskich próbowano bowiem tłumaczyć nie tylko mające nadejść wydarzenia, czy aktualnie rozgrywające się, ale również wydarzenia minione, które, miały rzutować, czy wręcz kształtować teraźniejszość. Z tej też przyczyny pojawienie się Lutra odnoszono do układu planet i ich oddziaływania.

Ciekawość badaczy rozbudzał znany prognostyk autorstwa Johanneasa Lichtenbergera (zm. 1503)², astrologa cesarza Fryderyka III (1415–1493). Lichtenberger już w roku 1488 miał przewidzieć burzliwy okres przemian o podłożu religijnym, obwieszczając światu narodziny proroka, który na nowo, jak zapowiadano – w sposób doskonalszy, objaśni Pismo Święte³. To wydarzenie, datowane w prognostyku na rok 1484, miało być następstwem koniunkcji dwóch najważniejszych planet – Saturna i Jowisza

² J. Franck, *Lichtenberger, Johannes*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 18, Leipzig 1883, s. 538–542; zob. D. Kurze, *Johannes Lichtenberger. Leben und Werk eines spätmittelalterlichen Propheten und Astrologen*, „Archiv für Kulturgeschichte” 1956, 38, s. 328–343; idem, *Prophecy and history. Lichtenberger’s forecasts of events to come (from the Fifteenth to the Twentieth Century), their reception and diffusion*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1958, 21, s. 63–85; idem, *Johannes Lichtenberger (+1503). Eine Studie zur Geschichte der Prophezie und Astrologie*, Lübeck–Hamburg 1960 (Historische Studien, 379), passim; idem, *Astrology and Prophecy in the fifteenth and sixteenth Centuries: Johannes Lichtenberger*, w: „*Astrologi hallucinati*”. *Stars and the End of the World in Luther’s Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986, s. 177–193; por. G. Mentgen, *Astrologie und Öffentlichkeit im Mittelalter*, Stuttgart 2005 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 53), s. 227–235; zob. A. Schmitt, *Text und Bild in der prophetischen Literatur des 15. Jahrhunderts. Zu einer Praktik Johannes Lichtenbergers aus dem Jahre 1501*, w: *Von der Wirkung des Buches. Festgabe für Horst Kunze zum 80. Geburtstag. Gewidmet von Schülern und Freunden*, red. F. Krause, Berlin 1990, s. 160–176.

³ Bayerische Staatsbibliothek [dalej: BSB], 2 Inc. s. a. 790, k. 1v–2r, 5v–6r, Johannes Lichtenberger, *Pronosticatio zu theutsch*, Heinrich Knoblochzer, Heidelberg 1488; BSB 2 Inc. c. a. 2729, k. 2r, 5r–v, Johannes Lichtenberger, *Prognosticatio latina*, Jakob Meydenbach, Mainz 1492; zob. G. Petrella, *La Pronosticatio di Johannes Lichtenberger. Un testo profetico nell’Italia del Rinascimento con edizione anastatica di Johannes Lichtenberger, Pronosticatione in vulgare*, Milano, Giovanni Antonio di Farre, 18 luglio 1500. *Presentazione di Ottavia Niccoli*, Udine 2010, passim; por. A. Warburg, *Narodziny Wenus i inne szkice renesansowe*, tłum. i wstęp R. Kasperowicz, red. K. Mazzucco, Gdańsk 2010, Appendix C: *Przedmowy i wyjątki z Przepowiedni Johannisa Lichtenbergera*, s. 280–295. Zob. R.S. Westman, *The Copernican Question. Prognostication, Skepticism, and Celestial Order*, Berkeley–Los Angeles–London 2011, s. 67–70. Por. L. Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, t. 4, New York 1934, s. 475–479; O. Niccoli, *Prophecy and People in Renaissance Italy*, tłum. L.G. Cochrane, Princeton–New Jersey 1990, s. 38, 136–139; A. Warburg, *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten*, Heidelberg 1920, s. 34–49.

w znaku Skorpiona. Koniunkcja ta zdarza się, co 20 lat, a według Albumasara (787–886), miała zapowiadać przemiany w obszarze religii⁴.

Prognozyki astrologiczne budziły u współczesnych olbrzymie zainteresowanie. Szerokim echem odbiła się krótka wzmianka w prognozyku na rok 1502. Jej autor, Jan z Głogowa (1445–1507)⁵, jeden z krakowskich profesorów zajmujących się astrologią, przewidywał pojawienie się „czarnego zakonnika”, który miał przynieść zagrożenie większe, niż herezja husycka⁶. Jako że Marcin Luter był augustianinem i zgodnie z regułą nosił czarny habit, prognozyk połączono później z jego osobą⁷.

Luter miał ponoć podwoływać się na słów Jana Husa (Jana z Husince; 1369–1415) „Geś upieka, ale sto lat później pojawi się łabędź, który będzie śpiewał o reformie kościoła”⁸, a tym łabędziem miał być on sam. Po 1521

⁴ Zob. Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], Inc. vol. 129, tract. I, diff. IV; tract. III, diff. I, Albumasar, *De magnis coniunctionibus annorum revolutionibus, ac eorum profectioibus octo continens tractatus*, Erhard Ratdolt, Venetiis 1489; Edycja krytyczna: *Abū Maʿsar on Historical Astrology: The Book of Religions and Dynasties (On the Great Conjunctions)*, t. 1, *The Arabic Original*; tłum. i red. Ch. Burnett, K. Yamamoto, Leiden 2000 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, t. 34); *Abū Maʿsar on Historical Astrology: The Book of Religions and Dynasties (On the Great Conjunctions)*, t. 2, *The Latin Version*, tłum. i red. Ch. Burnett, K. Yamamoto, Leiden 2000 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, t. 35). Podobne informacje możemy znaleźć w twórczości Mashallaha. Por. E.S. Kennedy, D. Pingree, *The Astrological History of Māshāʿallāh*, Cambridge 1971, passim. Zob. S. Konarska-Zimnicka, „Wenus panią roku, Mars towarzyszem...”. *Astrologia w Krakowie XV i początku XVI wieku*, Kielce 2018, passim; zob. K. Pomian, *Astrology as a Naturalistic Theology of History*, w: „*Astrologi*”, s. 32–38. Poglądy te przejmowali również myśliciele wywodzący się z kręgu kultury chrześcijańskiej, m. in. Roger Bacon, Pierre d’Ailly.

⁵ M. Zwiercan, *Jan z Głogowa*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 10, Wrocław 1962–1964, s. 450–452; idem, *Jan z Głogowa*, w: *Krakowski krąg Mikołaja Kopernika*, red. J. Gierowski, Kraków 1973 (Copernicana Cracoviensia, 3), s. 103–118; H. Szczegóła, *Jan Głogowczyk*, Katowice 1967, s. 18–32; idem, *Jan z Głogowa „ozdoba Uniwersytetu Krakowskiego” Z Badań nad Przeszłością Ziemi Lubuskiej*, Zielona Góra 1968; A. Usowicz CM, *Traktaty Jana z Głogowa jako wyraz kultury średniowiecznej*, „*Nasza Przeszłość*” 1948, 4, s. 125–156; S. Swieżawski, *Materiały do studiów nad Janem z Głogowa (+1507)*, „*Studia Mediewistyczne*” 1961, 2, s. 135–184; H. Barycz, *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Katowice 1979, s. 92–95; J. Sondel, *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012, s. 559–561.

⁶ M. Markowski, *Astronomica et astrologica Cracoviensia ante annum 1550*, Firenze 1990 (Studi e Testi 20), s. 54.

⁷ S. Konarska-Zimnicka, „*Wenus*”, s. 47, 358.

⁸ „Husu upečou, ale sto let po ní vzejde labuř, která bude zpívát o reformě církve”.. Gra słów: „husa” to w języku czeskim geś. Zob. J. Volkmar, *Legenden um Martin Luther*, Berlin 1992, s. 28; J.G.H. Hoppmann, *The Lichtenberger Prophecy and Melanchthon’s Horoskope for Luther*, „*Culture and Cosmos. A Journal of the History of Astrology and Cultural Astronomy*” 1997, 1,1, s. 49–59. Co do symbolu łabędzia z rzekomej wróżby/proroctwa Husa,

roku, czyli po wydaniu edyktu wormackiego, w którym uznano go za heretyka, Luter przestał się powoływać na słowa Jana Husa, a powrócił do nich dopiero w roku 1531⁹. Łabędź stał się natomiast elementem symboliki ewangelickiej, występującym chociażby na wieżach kościelnych¹⁰.

Wiele prognostyków odnoszących się do osoby i działalności Lutra powstało w Niemczech już po jego wystąpieniu w 1517 roku¹¹. Liczne przykłady prognostyków odnotowuje również historiografia włoska¹².

Istnieje wiele wątpliwości, co do daty urodzenia Lutra tak ważnej dla postawienia horoskopu i opracowania prognostyku. Było to przedmiotem dyskusji współczesnych mu astrologów, a w kręgu zwolenników oraz przeciwników Lutra wciąż powracano do prognostyku Lichtenbergera¹³. Podobne wątpliwości można znaleźć w literaturze przedmiotu.

---

którą miał niby wypowiedzieć już na stosie, zob. A. Kraus, *Husitství v literatuře, zejména německé I*, Praha 1917, s. 150 n, 159, 176 n. Serdecznie dziękuję prof. Wojciechowi Iwańczakowi za pomoc w analizie tego zagadnienia.

⁹ Martin Luther, *Auff das Vermeint Keiserlich Edikt. Ausgegangen im M.D.XXX j.iare, nach def[m] Reichstage des M.D.XXX. iars.* Glosa, w: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 30, Abt. III, Weimar 1970, s. 359.

¹⁰ Zob. G. Jurkowlaniec, *Ptaki reformatorów*, w: *Ingenium et labor. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Ziembie z okazji 60. urodzin*, red. P. Borusowski et al., Warszawa 2020, s. 119–128; Mistrz Jan Hus pisał w liście do Jana Kardinála z Rejnštejna (sobota, 10 XI 1414): „Husa ještě není upečena, ani se toho nebojí, neboť letos na sobotu před sv. Martinem připada proslulý půst, kdy se husy nejedí”. Zob. *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, red. V. Novotný, Praha 1920, s. 222. Dalsze przykłady tego typu *ibidem*, s. 115, 154, 235, 249, 251, 255, 256, 258, 322. J. Kalivoda, J. Smrčka, B. Zilynská, *Schwan, Gans und Kirche. Martin Luther und Jan Hus im geistlichen Vermächtnis Europas. Labuť, husa a církev: Martin Luther a Jan Hus v duchovním odkazu Evropy/ Swan, Goose and the Church: Martin Luther and Jan Hus in spiritual legacy of Europe*, tłum. L. Rösch, E. Vybíralová, Tábor 2017, s. 68–71.

¹¹ P. Zambelli, *Many Ends for the World. Luca Gaurico Instigator of the Debate in Italy and in Germany*, w: „*Astrologi*”, s. 239–263. Koniunkcja Saturna i Jowisza, mająca towarzyszyć narodzinom Lutra, miała również zwiastować potop w roku 1524. Zob. *idem*, *Introduction: Astrologers' Theory of History*, w: „*Astrologi*”, s. 1–28; R.S. Westman, *The Copernican*, s. 110–111; R.W. Scribner, *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*, London–Roncerverte 1987, s. 301–354. J. Hoppmann, *op. cit.*, s. 50; Z. Bartkowski, *The Weather on February 1524: An Astrological Deluge*, „*Weather*” 1996, 51, 2, s. 64–68.

¹² P. Zambelli, *Many*, *passim*.

¹³ R. Staats, *Luther Geburstjahr 1484 und das Geburstjahr der evangelischen Kirche 1519: Umstrittene Daten Nach Der Wiederentdeckung Des Brettener Blattes Mit Luthers Lebenslauf*, „*Bibliothek und Wissenschaft*” 1984, 18, s. 61–84; *idem*, *Noch Einmal – Luthers Geburtsjahr 1484*, „*Ebernburg-Hefte*” 1994, 28, s. 43–46; S.H. Hendrix, *Martin Luther. Visionary Reformer*, New Haven–London 2015, s. 17–18; J. Kerner, *Luthers Geburtsjahr 1484?*, „*Ebernburg-Hefte*” 1993, 27, s. 37–44; G. Kawerau, *Geburtstag und Geburtsjahr Luthers*, „*Neue Kirchliche Zeitschrift*” 1900, 11, s. [163]–174.

Jak twierdzi Mark Lotito, Luter głosił, że urodził się 10 listopada 1483 roku¹⁴. Z kolei Heiko Oberman podaje, iż pewnego razu Luter miał powiedzieć: „urodziłem się w 1484 roku w Mansfeld, to jest pewne”¹⁵. Nie zgadza się z tym Dóra Bobory, której zdaniem Luter po prostu nie znał daty swego urodzenia¹⁶.

Pierwsze próby postawienia rektyfikowanych horoskopów urodzinowych¹⁷ Lutra zaczęto podejmować w latach trzydziestych XVI w. Poprzedzały je nierzadko wieloletnie konsultacjami. W tym w celu jeden ze znanych astrologów włoskiego renesansu – Luca Gauricus (1475–1558)¹⁸, korespondował od początku lat trzydziestych XVI w., ze związonym z Lutrem Filipem Melanchtonem (1497–1560), który jak wielu jemu współczesnych, zajmował się astrologią¹⁹.

Wielu astrologów próbowało stawiać horoskopy urodzinowe Lutra, przyjmując różne daty roczne, dzienne i godzinowe²⁰. Byli to m.in. Era-

¹⁴ M.A. Lotito, *The Reformation of Historical Thought*, Leiden–Boston 2019, s. 114–115.

¹⁵ H.A. Oberman, *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, tłum. E. Adamiak, Gdańsk 1996, s. 62; por. Ch. Ocker, *Luther, Conflict and Christendom. Reformation Europe and Christianity in the West*, Cambridge 2018, s. 10.

¹⁶ „Luther himself did not know the exact year of his birth, indicating thus the year 1484, while later from his brother he found out that it was a year earlier”. D. Bobory, *An Unusual Biography: Cardano’s Horoscope of Petrarch*, w: *Petrarch and his Readers in the Renaissance*, red. K.A.E. Enenkel, J. Papy, Leiden 2006, s. 217.

¹⁷ Horoskopy rektyfikowane to horoskopy udoskonalane w stosunku do horoskopów natalnych, korygowane ze względu na brak precyzji dotyczącej godziny narodzin np. poprzez uszczegółowienie daty narodzin, tj. godziny i minuty

¹⁸ BSB, Res/4 Astr.p. 154, k. 69v, Luca Gauricus, *Tractatus Astrologicus: In quo agitur de praeteritis multorum hominum accidentibus per proprias eorum genituras ad unguem examinatis*, Bartholomaeus Caesanus, Venetiis 1552; J.-P. Boudet, *Manipuler le ciel: note sur les horoscopes d’Alexandre VI et de Jules II établis par Luca Gaurico*, w: *La fortuna dei Borgia. Atti del convegno*, (Bologna, 29–31 Ottobre 2000), red. O. Capitani et al., Roma 2005, s. 225–234; P. Zambelli, *Da Giulio II a Paolo III. Como l’astrologo provocatore Luca Gaurico divenne vescovo*, w: *La città dei segreti. Magia, astrologia e cultura esoterica a Roma (XV–XVIII)*, red. F. Troncarelli, Milano 1985, s. 229–323; eadem, *Many*, s. 239–263. Zob. A. Warburg, *Heidnisch*, s. 15, il. 2; M. Azzolini, *Refining the Astrologer’s Art. Astrological Diagrams in Bodleian Ms. Canon. Misc. 24 and Cardano’s Libelli quinque*, „Journal for the History of Astronomy” 2011, 42, s. 1–26.

¹⁹ S. Caroti, *Melanchton’s Astrology*, w: „Astrologi”, s. 109–121; R. Stupperich, *Melanchthon: The Enigma of the Reformation*, tłum. R.H. Fischer, Cambridge 1965, passim; R. Plantiko, *Die Horoskope Luthers und Melanchthons in der Deutung durch Lucas Gauricus*, w: *Melanchthons Astrologie der Weg der Sternwissenschaft zur Zeit von Humanismus und Reformation. Katalog zur Ausstellung vom 15. September bis 15. Dezember 1997 im Reformationsgeschichtlichen Museum Lutherhalle Wittenberg*, red. J.G.H. Hoppmann, Wittenberg 1997, s. 18–20.

²⁰ Sprostowanie horoskopu urodzeniowego zob. E. Śnieżyńska-Stolot, *Almanach pro reverendissimo domino cardinali Fryderyka Jagiellończyka – historyczne źródło warsztatu astrologa*,

smus Reinhold (1511–1553)²¹, Johannes Schöner (1477–1547)²², Philo Pfeil²³, Johannes Carion (1499–1537)²⁴, czy Girolamo Cardano (1501–1576)²⁵, którzy stawiali jego horoskopy w latach czterdziestych XVI-go stulecia, jeszcze za życia reformatora. Z kolei Jan Garcaeus Młodszy (1530–1574) dokonał tego trzynaście lat po śmierci Lutra²⁶. Astrologowie przyjmowali na ogół rok 1483 jako rok urodzenia Lutra, ale wykorzystywali także znane fakty z jego działalności, wyjaśniając je na podstawie układu planet. Rozbieżności dotyczyły przede wszystkim miesiąca, daty dziennej i godziny narodzin. Co do roku 1484, to datą tą posługiwali się astrologowie

---

„Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2013, 63, 1–2, s. 5–70; eadem, „Zamek piękny na wzgórzu...”. *Horoskopy – zapomniane źródło historyczne*, Kraków 2015, s. 24; D. Hayton, *Expertise ex Stellis: Comets, Horoscopes, and Politics in Renaissance Hungary*, „Osiris” 2010, 25, s. 35, twierdzi, że „Martin Luther’s geniture received repeated analysis by both Catholic and Protestant astrologers”.

²¹ O. Gingerich, *The Role of Erasmus Reinhold and the Prutenic Tables in the Dissemination of the Copernican Theory*, w: *Colloquia Copernicana II. Études sur l’audience de la théorie héliocentrique*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973 (Studia Copernicana, 6), s. 43–62, 123–126; idem, R.S. Westman, *The Wittich Connection: Conflict and Priority in Late Sixteenth-Century Cosmology*, Philadelphia 1988 (Transactions of the American Philosophical Society Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge, 78, 7), s. 27–31, 36–48, 77. Zob. Erasmus Reinhold, <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/References/Reinhold.html> [dostęp: 16 X 2019], gdzie bogata literatura przedmiotu. Wykres horoskopu urodzinowego Lutra zob. A. Warburg, *Heidnisch*, s. 14, il. 1.

²² N. Holst, *Mundus, Mirabilia, Mentalität: Weltbild und Quellen des Kartographen Johannes Schöner: eine Spurensuch*, Frankfurt 1999, passim; J.W. Hessler, *A Renaissance Globemaker’s Toolbox: Johannes Schöner and the Revolution of Modern Science, 1475–1550*, Washington–London 2013, passim.

²³ A. Warburg, *Heidnisch*, s. 19; por. M.A. Lotito, *op. cit.*, s. 115.

²⁴ Carion był niemieckim astrologiem, a sławę przyniosła mu przepowiednia dotycząca reformacji oraz powodzi w roku 1524. Zob. M.A. Lotito, *op. cit.*, s. 84–141; J. Green, *Printing and Prophecy. Prognostication and Media Change 1450–1550*, Michigan 2011, s. 55–61; D. Hayton, *The Crown and the Cosmos. Astrology and the Politics of Maximilian I*, Pittsburgh 2015, s. 262, 269–277; R.B. Barnes, *Astrology and Reformation*, Oxford 2016, s. 105, 111, 126.

²⁵ M. Fierz, *Girolamo Cardano 1501–1576. Physician, Natural Philosopher, Mathematician, Astrologer, and Interpreter of Dreams*, tłum. H. Niman, Boston–Basel–Stuttgart 1983, passim; A. Grafton, *Girolamo Cardano and the Tradition of Classical Astrology The Rothschild Lecture, 1995*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 1998, 142, 3, s. 323–354; idem, *Cardano’s Cosmos. The World and Works of a Renaissance Astrologer*, Cambridge 1991, s. 55, 75–77; N.G. Sirasi, *The Clock and the Mirror: Girolamo Cardano and Renaissance Medicine*, Princeton 1997, passim; D. Bobory, *An Unusual Biography: Cardano’s Horoscope of Petrarch*, Ph.D. Diss., Université de Reims, 2005, s. 217.

²⁶ L. Noack, J. Splett, *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Berlin-Cölln 1640–1688*, Berlin 1997, s. 136–150; J. Hoppmann, *op. cit.*, s. 49–59; N. Campion, *A History of Western Astrology*, t. 2, *The Medieval and Modern Worlds*, London 2009, s. 115.

nieprzychylni Lutrowi i reformacji. Rok 1483 natomiast był bardziej przyjazny dla oceny Lutra²⁷. W źródłach, a za nimi w literaturze przedmiotu spotykamy różne daty dzienne urodzin Lutra: 10 października²⁸, 22 października, czasami 31 października, ale też 10 listopada²⁹. Tę ostatnią datę, tj. 10 listopada, miała podać sama matka Lutra, która zapewniała dodatkowo, że została przeprowadzona do łóżka właśnie tego dnia o godz. 23:00 (dokładny czas, w oparciu o uaktualniane dane astronomiczne, rektyfikowano do 22:12). Poród miał nastąpić w godzinie poprzedzającej północ³⁰. Co do innych godzin pojawiających się w źródłach, zazwyczaj podawano, 21.00, 22.00, 22.59, 23.00, 23.20, 23.36. Pojawiały się również godziny 1.10 (L. Gauricus), czy 3.22 (Ph. Pfeil)³¹. Filip Melanchton, twierdził, że Luter urodził się przed północą, chociaż wcześniej miał wątpliwości nawet, co do roku i daty dziennej tych narodzin. Najpierw uznał, iż był to rok 1484, a po śmierci Lutra, że jednak rok 1483. Pierwotnie przyjął datę dzienną 22 października, by ostatecznie uznać, iż był to 10 listopada³². Oczywiście te niewielkie rozbieżności, choćby w przypadku minut, były

---

²⁷ M.A. Lotito, *op. cit.*, s. 114–115, podaje, że w latach 30. XVI w. to włoscy astrologowie chcieli połączyć złowróżbną koniunkcję Saturna i Jowisza z roku 1484 właśnie z narodzinami Marcina Lutra, łącząc jego postać z narodzinami nowej ery w religii. Podobnego zdania jest K. von Stuckrad, *Geschichte der Astrologie: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 2003, s. 246, który uznał, że tendencja do przypisywania Lutrowi mesjańskiej roli powodowała, iż za rok jego narodzin przyjmowano właśnie 1484, a więc rok, w którym doszło do koniunkcji Jowisza i Saturna.

²⁸ Datę tę przyjmował kolega Lutra z Wittenbergi, Paul Eber, który doprecyzowywał datę narodzin, podając godzinę 11.00. Zob. P. Eber, *Calendarium historicum conscriptum*, Georg Rhau, Viteberga 1559, s. 380, https://books.google.pl/books?id=2hPZabHV2ME-C&printsec=frontcover&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [dostęp: 10 XI 2020]; por. C. Brosseder, *Im Bann der Sterne. Caspar Peucer, Philipp Melanchton und andere Wittenberger Astrologen*, Berlin 2004, s. 146.

²⁹ Ch. Ocker, *op. cit.*, s. 11; por. C. Brosseder, *op. cit.*, s. 13. Tamże, bogata literatura przedmiotu.

³⁰ W. Knappich, *Geschichte der Astrologie*, Frankfurt am Mein 1967, s. 202; E. Kroker, *Nativitäten und Konstellationen aus der Reformationszeit*, „Schriften des Vereins für die Geschichte Leipzig” 1900, 6, s. 3–33. Por. Ch. Ocker, *op. cit.*, s. 10, podkreśla, że według zapewnień matki Lutra – Małgorzaty, narodziny reformatora miały nastąpić w dzień Wigilii św. Marcina z Tours, co miało tłumaczyć wybór imienia. Niestety, Małgorzata nie pamiętała roku. Za to brat Marcina – Jakub, miał twierdzić, iż był to rok 1483. Ch. Ocker, *op. cit.*, przyp. 31.

³¹ C. Meyer, *Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte*, Basel 1884, *passim*; N. Champion, *A History of Western Astrology*, t. 1, *The Medieval and Modern Worlds*, London 2009, s. 115.

³² Zob. C. Brosseder, *op. cit.*, s. 13, przyp. 11; Ch. Ocker, *op. cit.*, s. 11.

czymś bardzo ważnych dla stawiającego horoskop. Ostatecznie przyjęto, że Luter urodził się 10 listopada 1483 roku³³.

Można się zastanawiać, jaki związek zachodził między stawianymi i rozpowszechnianymi horoskopami Lutra, a bieżącymi wydarzeniami, czyli rozwojem reformacji³⁴. Zdaniem Jürgen G.H. Hoppmanna, za każdym razem chodziło o udowodnienie, że Luter został zesłany nie przez Boga, ale przez szatana³⁵. Sam Luca Gaurius miał przyznać, iż „gwiazdy pomogły uformować Lutra tak, ażeby doprowadził do religijnej katastrofy, a sam płonął w piekle”³⁶.

Oczywiście takiej opinii zdecydowanie sprzeciwiali się sympatycy Lutra, którzy podejmowali się „dostosowywania godziny narodzin” do takiego układu ciał niebieskich, który sprzyjałby Lutrowi. Próbowano więc przesunąć godzinę narodzin z 1.10 na „bardziej korzystną pod względem astrologicznym” 9.00 rano, zachowując jednocześnie datę 22 października 1484³⁷. Jeszcze 100 lat później, John Gadbury (1627–1704), brytyjski astrolog, postawił horoskop z datą 10/11 listopada 1483 rok, tłumacząc, iż wówczas doszło do koniunkcji Saturna i Merkurego w znaku Skorpiona, a więc musi to być data urodzin wielkiego reformatora³⁸.

Horoskop Lutra w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, wydaje się być najstarszym zachowanym, jak dotąd nieopracowany. Znajduje się w kodeksie o sygnaturze 609, karta 263r (dawniej s. 525, jedna składka,

³³ H.A. Oberman, *op. cit.*, 260.

³⁴ Zob. BSB, Res/4 Astr.p. 154, k. 69v; Res/4 Ep.astr. 17 b, genitura XI, Hieronymus Cardanus, *Libelli dvo. Vnvs, De suplemento Almanach. Alter, de Restitutione temporum & motuum coelestium. Item Geniturae LXVII, insignes casibus & fortuna, cum expositione*, Ioannes Petreius, Norimbergae 1543. Zob. A. Warburg, *Heidnisch*, s. 16, przyp. 23.

³⁵ „Luther was more likely sent by Satan than God”. J. Hoppman, *op. cit.*, s. 52.

³⁶ Ch. Ocker, *op. cit.*, s. 12. M.A. Lotito, *op. cit.*, s. 115, podaje, iż „włoscy katolicy, astrologi, próbowali przesunąć datę narodzin Lutra na 22 października 1484 r., w ten sposób łącząc postać z wielką koniunkcją Saturna i Jowisza”. Por. A. Warburg, *Pagan-Atique Prophecy in Words and Images in the Age of Luther (1920)*, w: idem, *The Renewal of Pagan Antiquity: Contributions to the Cultural History of the European Renaissance*, wstęp K.W. Forster, tłum. D. Britt, Los Angeles 1999, s. 603–613.

³⁷ Zob. M.A. Lotito, *op. cit.*, s. 115; por. R. Resigner, *Historische Horoskopie. Das iudicium magnum des Johannes Carion für Albrecht Dürers Patenkind*, Wiesbaden 1997, s. 1–98; A. Liebers, *Johannes Carion Arbeiten zur Horoskopie im Vergleich zum heutigen Stand der Astrologie*, w: *Himmelszeichen und Erdenwege: Johannes Carion (1499–1537) und Sebastian Hornmold (1500–1581) in ihren Zeit*, red. E. Osterloh, Ubstadt-Weiher 1999, s. 277–302.

³⁸ Zob. John Gadbury, *Collectio geniturarum or a Collection of Naivities in CL Genitures*, James Cottrel, London 1662, s. 84. https://books.google.pl/books?id=U25jAAAAcAAJ&pg=P13&hl=pl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false [dostęp: 5 XI 2020].

k. 263r–278r), zatytułowana *Nativitas Martini Luther, heretici*³⁹. Zapisano na niej kwadratowy wykres horoskopu urodzeniowego, fragment listu Lutra do ojca z roku 1521 oraz prognostyk (il. 1).

Kodeks 609 (30,5x22cm) to klocek, który liczy 278 kart plus 3 karty dodatkowe (Iv–IIIr). Znak wodny przedstawia głowę wołu z ośmiolistną różą na pręcie, rozpowszechniony pod koniec wieku XIV i w wieku XV w papierniach niemieckich⁴⁰. Kodeks zawiera dzieła o tematyce astronomiczno-astrologicznej, pisane różnymi rękami⁴¹. Datowany jest na poło-

³⁹ W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1, *Rękopisy 1–1875*, Kraków 1877–1881, s. 192; *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 4, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1988, s. 250, nr 23; H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 98; L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 16), s. 283, 366; R. Palacz, *op. cit.*, s. 86–88; M. Markowski, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim*, Wrocław 1971 (Studia Copernicana, 2), s. 226, 261; G. Rosińska, *Mikołaj Kopernik i tradycje Krakowskiej Szkoły Astronomicznej – Znajomość traktatów o instrumentach astronomicznych w Krakowie w XV w.*, „Studia Warmińskie” 1972, 9, s. 400–402; eadem, *Instrumenty astronomiczne na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław 1974 (Studia Copernicana, 11), s. 79, 80, 106, 109, 113, 147; eadem, *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow. A Centus of Manuscript Sources (XIVth–XVIth Centuries)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984 (Studia Copernicana, 22), nr 314. Zob. także E. Zinner, *Verzeichnis der astronomischen Handschriften des deutschen Kulturgebietes*, München 1925, nr 3445. Uwagę zwraca zastosowana w tytule forma nazwiska *Luther*, zamiast poprawnej gramatycznie formy *Lutheri*. Nazwisko wywodzi się od imienia Lothar (Luder, Lüder, Loder i Lothar). W dziełach wydawanych między 1517–1519 autor podpisywał się *Luther*. Zob. R. Friedenthal, *Marcin Luter. Jego życie i czasy*, tłum. C. Tarnogórski, Warszawa 1991, s. 12.

⁴⁰ F. Piekosiński, *Znaki wodne w rękopisach polskich wieków średnich*, „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne” 1892, 4, 1–2, szp. 290. *Ibidem*, szp. 298, przykłady występowania podobnego znaku wodnego. (szp. 289–300). Idem, *Średniowieczne znaki wodne zebrane i przechowywane w Archiwach i Bibliotekach, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893, s. 5–6, 15, wspomina o wykorzystywaniu tegoż znaku wodnego przez miasta, które umieszczały swój herb na pręcie/żerdzi znajdującej się między rogami wołu. Czasami w tym miejscu umieszczano tarczę herbową (np. Odrowążów). Idem, *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*, z. 1, Kraków 1896, s. 14, nr 977; Dr Martin Luther, *Briefe Sendschreiben und Bedenken*, I, red. J.K. Seidemann, Berlin 1856, s. 26: „1521 Annus ferme agitur decimus sextus monachus mei, quem te et invito et ignorante subivi. Me tuebus tu paterno effectu imbecillitati meae, cum esse jam adolescens secundum et vicesimum annum ingressus [...]”.

⁴¹ *Tabulae astronomicae super meridianum Vindobonensem* (k. 1r–74v), Piotra de Abano *Liber electionum secretorum superiorum vel Liber formarum duodecim signorum* (k. 88v–90r), Pseudo-Gerarda z Cremony *Theorica planetarum cum figuris* (k. 130r–140r) oraz *Expositio Theoricae planetarum* (k. 140v–178r), fragmenty dzieła Alkabitiusa *Introductorius minor* w tłumaczeniu z arabskiego na język łaciński Jana z Sewilli (k. 179r–187r), Jana de Sacro Bosco *Tractatus de sphaera cum figuris et expositione incerti* (k. 187v–232r) oraz anonimowe

wę wieku XV, a karta 263r, jak i cała składka została dołączona później. Władysław Wisłocki uważał, że tytuł karty 263r został nadpisany ręką Michała Falkenera z Wrocławia (1460–1534), profesora i astrologa krakowskiego⁴². Tą samą ręką pisany jest jednak cały tekst na omawianej karcie, stąd można sądzić, że całość została przepisana przez Michała Falkenera⁴³ przed 1534, gdyż zmarł on w tym roku. Grażyna Rosińska uznała, że cały kodeks 609 był własnością Falkenera⁴⁴.

Kwadratowy wykres horoskopowy Marcina Lutra, na karcie 263r należy, według podziału Johna D. North'a, do typu e, najbardziej rozpowszechnionego w średniowieczu i czasach nowożytnych⁴⁵. Wykonany został czarnym atramentem, a napisy w kolejnych domach horoskopu – kolorem czerwonym⁴⁶. Horoskop postawiony jest na „Rok Pań-

---

noty (*Schema zodiaci astrologicum*, k. 233r, czy *Canon tabulae verae coniunctionis et oppositionis Solis et Lunae*, k. 234v).

⁴² W. Wisłocki, *op. cit.*, s. 192.

⁴³ H. Barycz, *Falkener Michał*, w: PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 357–358; J. Sondel, *op. cit.*, s. 384; K. Bochenek, *Michał Falkener z Wrocławia – osoba i dzieło*, „Sofia. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 2005, 5, s. 373–383; R. Palacz, *Michał Falkener z Wrocławia. Stan badań*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” 1966, 6, 4, s. 35–91; S. Konarska-Zimnicka, *Michał Falkener z Wrocławia – życie i twórczość*, w: Michał Falkener z Wrocławia, *Introductorium astronomie, czyli kompendium wiedzy astrologicznej*, tłum., red. S. Konarska-Zimnicka, red. P. Piotrowski, Warszawa 2014 (Biblioteka Polskiego Towarzystwa Astrologicznego, 6), s. 7–30.

⁴⁴ G. Rosińska, *Instrumenty*, s. 147.

⁴⁵ J.D. North, *Horoscopes and History*, London 1986 (Warburg Institute Surveys and Texts, 13), s. 2, il.1.

⁴⁶ Domy horoskopu (łac. *domus*, -us, czasami *signum*, -i) – wynikający z dobowego ruchu Ziemi podział sfery niebieskiej na dwanaście segmentów, które odpowiadają rozmaitym sferom doświadczeń życia ludzkiego. Początek domów wyznacza ascendent, będący jednocześnie wierzchołkiem domu pierwszego, który reprezentuje podmiot horoskopu. Kolejne domy oznaczają: dobra ruchome i finanse (2), rodzeństwo i naukę (3), dobra nieruchome, rodzinę i ojca (4), dzieci (5), choroby (6), małżeństwo i rywali (7), śmierć (8), podróże i religię (9), zaszczyty i osiągnięcia zawodowe, a także matkę (10), przyjaciół (11) i wrogów (12). Obok przypisywanych znaczeń domy dzieli się także na silne, tj. kardynalne, albo narożne: 1, 10, 7 i 4, które wyznaczane są przez tzw. osie horoskopu: ascendent, medium coeli, descendent i imum coeli; słabsze, następujące: 11, 5, 2 i 8 oraz najslabsze, czyli upadające: 12, 6, 9 i 3. Istnieje wiele wariantów podziału domów. W astrologii antycznej i arabskiej stosowano system domów jako całych znaków, lecz w astrologii średniowiecznej zarówno arabskiej, jak i europejskiej stosowano system domów przypisywany Alcabitusowi (zm. 967), który nie był prostym podziałem koła zodiakalnego, jak w domifikacji greckiej, lecz wynikał ze specyficznego podziału płaszczyzny równika i południka niebieskiego. Zob. S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *Albumasar i jego „Ysagog minor”*, Kielce 2020, s. 182.

ski 1484, dzień 22, godz. 2, min 10, miesiąc październik”, a ascendent (tj. pierwszy dom horoskopu) stanowił 10 stopień Wodnika.

Po prawej stronie karty, obok horoskopu, znajduje się fragment listu Marcina Lutra do ojca. Luter pisał, że był w klasztorze prawie 16 lat, a wstąpił tam, bez wiedzy rodzica, mając 22 lata. U dołu tekstu widnieje data 21 listopada 1521, a więc list pisany był w Wartburgu, gdzie Luter ukrywał się pod fałszywym imieniem⁴⁷. Luter wstąpił do zakonu augustianów-eremitów w Erfurcie 17 lipca 1505, zatem w roku 1521 minął szesnasty rok jego pobytu⁴⁸. Ponieważ, jak pisze, miał wtedy 22 lata, musiał urodzić się w roku 1483, co nie zgadza się z datą umieszczoną w jego horoskopie.

Prognostyk zamieszczony pod wykresem, u dołu karty nosi tytuł *Judicium universale*. Jest to więc prognostyk ogólny, w którym odwołano się do domów horoskopowych II i IX oraz VIII, czyli do domów określanych jako słabe (*debilis*)⁴⁹, w odróżnieniu od *Generale iudicium*⁵⁰, opartym na domach kardynalnych horoskopu (I, IV, VII, X, *cardines*)⁵¹. Wynika stąd, że prognostyk wykonano w określonym celu, który zawarty jest w tytule, a więc w celu udowodnienia, że Luter był heretykiem.

O tym, że w 22 października 1484 urodził się heretyk miała świadczyć „[...] koniunkcja Saturna i Jowisza w domu dziewiątym, w znaku Skorpiona” (stopnie 19 i 16)⁵². Ten dom horoskopu „[...] według Ptolemeusza i dawnych astrologów jest domem religii”, co wskazuje „[...] iż wówczas urodzony dokona wielkich zmian w swojej religii”, „[...] będzie on posiadał wyjątkowe zdolności i umiejętności badania tajemnic niewielu dotąd znanych”⁵³.

Interpretacja położenia planet w kolejnych domach horoskopu wyraźnie wskazuje na negatywne cechy Lutra. I tak: „[...] jest rozpustny do tego stopnia, że troszczy się wyłącznie o rzeczy niepewne i bałamutne”, gdyż „[...] Wenus obraca się w domu Marsa [...]”. Wenus w domu horoskopu VIII (*Mors*) jest w 12 stopniu Skorpiona, który to znak zodiaku jest domem Marsa. Ponadto stopień 12 to stopień pusty (*gradus vacui*⁵⁴),

⁴⁷ H.A. Oberman, *op. cit.*, s. 177.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 94, 259.

⁴⁹ Zob. przyp. 48.

⁵⁰ E. Śnieżyńska-Stolot, „Zamek”, s. 25.

⁵¹ Zob. przyp. 48.

⁵² Zob. Aneks II.

⁵³ Klaudiusz Ptolemeusz, *Czworoksiąg (Tetrábiblos)*, tłum. i przyp. G. Muszyński, wstęp J. Włodarczyk, G. Muszyński, Wrocław 2012 (Biblioteka Antyczna, 44), *passim*.

⁵⁴ Stopnie puste i obojętne (łac. *gradus vacui*, *gradus indifferentes*) to neutralne odcinki znaków zodiaku. Zob. S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, Kielce 2020, s. 187.

a w Skorpionie przypada deklinacja Wenus, czyli pozycja, którą zajmuje ta planeta jest niewygodna⁵⁵.

W domu II (*Lucrum*) Mars znajduje się w 19 stopniu Barana, stopniu jasnym (*gradus lucidus*⁵⁶), więc posiada wielką siłę, a astrolog wyciąga wniosek, że Luter „[...] nie dba o pieniądze, lecz jest rozrzutny [...]”⁵⁷.

Astrolog wyraźnie poszukuje w horoskopie dowodu, że Luter „[...] zakończy swoje życie w płomieniach”, co opiera na dwóch przesłankach. Po pierwsze w horoskopie Mars znajduje się w domu II, w 19 stopniu Barana, „[...] w nieprzyjaznym aspekcie do domu śmierci” czyli ósmego, gdzie znajduje się 6 stopień Wagi. Znaki zodiaku Baran i Waga, Rak i Koziorożec tworzą kwadraturę, która ma naturę Marsa czyli aspekt „kłótni i nieprzyjaźni”⁵⁸. Po drugie w domu VIII, Słońce i Wenus są w Skorpionie, który jest domem Marsa, planety ognistej, a dzielą je tylko cztery stopnie (8 i 12 stopień Skorpiona). Zachodzi więc zjawisko spalania Wenus, bo planeta znalazła się zbyt blisko Słońca (*combustio, sub radiis Solis*)⁵⁹, co oznacza, że śmierć Lutera „[...] przez spopielenie zostanie oznajmiona całemu światu”⁶⁰.

Astrolog dodaje jeszcze, że Mars „[...] za dwa lata wróci do tego samego miejsca, w którym był w czasie narodzenia”, a więc znajdzie się w domu II, w 19 stopniu Barana, a „[...] z powodu złośliwości Marsa napędlającego dom śmierci opozycyjnymi promieniami” Luter zostanie spalony w roku 1525 lub 1526.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 142, 179; Albumasar, *The Abbreviation of the Introduction to Astrology Together with the Medieval Latin Translation of Adelard of Bath*, tłum. i oprac. Ch. Burnett, K. Yamamoto, M. Yano, Leiden 1996, s. 138–139; W. Hübner, *Grade und Gradbezirke der Tierkreiszeichen*, Stuttgart–Leipzig 1995, s. 168.

⁵⁶ Stopnie jasne (łac. *gradus lucidi*) to pomyslnie odcinki zodiaku, w których planety przejawiają swoją dobroczynną moc. Zob. S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 186–187.

⁵⁷ Albumasar, *The Abbreviation*, s. 138; S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 142, 179; Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 97; zob. W. Hübner, *op. cit.*, s. 164.

⁵⁸ Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 94.

⁵⁹ Trasa spalona (łac. *via combusta*) – obszar zodiakalny zawarty pomiędzy 15° Wagi a 15° Skorpiona, szczególnie niekorzystny dla Księżyca. Zob. S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 188.

⁶⁰ Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 77, 98; E. Śnieżyńska-Stolot, *Wieszczba astrologiczna przy narodzeniu Jakuba Sobieskiego*, Kraków 2017, s. 114; S. Konarska-Zimnicka, *Horoscopes Prepared by Master Astrologers from Krakow at the Turn of the 15th and 16th Century (According to the BJ 3225 and 3227 Manuscripts)*, „Theatrum Historiae” 2016, 18, s. 25–37.

Na końcu tekstu czytamy, że „[...] Obliczył to (*computavit*) pewien astrolog, doktor medycyny, z pomocą biskupa Leodium, który uchodzi za wybornego znawcę nigromacji⁶¹”.

Wzmiankowany duchowny to Érarde de la Marck (1472–1538), książę-biskup Liège od roku 1505, który w 1520 roku został kardynałem i arcybiskupem Walencji⁶². Duchowny ten znany był z wrogiego nastawienia do tez Lutra. Miał nakłaniać mistrzów Uniwersytetu Lyońskiego, by odrzucili nauki Lutra, a kandydował na stanowisko generalnego inkwizytora Niderlandów, do czego jednak nie doszło⁶³. Brał również udział w redakcji edyktu wormackiego, w którym uznano Lutra za heretyka, zakazano drukowania jego dzieł i skazano jego i współwyznawców na banicję. Nastąpiło to 26 maja 1521, a edykt podpisany przez cesarza Karola V (1500–1558) antydatowano na 8 maja⁶⁴. Co więcej, Érarde de la Marck

---

⁶¹ Nigromancja (*ars nigromantiae*), której znawcą był ów biskup, była połączeniem magii astralnej i egzorcyzmów i miała długą tradycję żydowską oraz arabską. W średniowieczu i czasach nowożytnych rozpowszechniła się w chrześcijańskiej Europie, głównie wśród niższego kleru i medyków. Budziła lęk i była przyczyną antyklerykalizmu, który poprzedził okres reformacji. R. Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, Cambridge 1992, s. 153–172; idem, *Forbidden Rites A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*, Stroud 1997, s. 10–13; J.-P. Boudet, *Entre science et nigromance astrologie, divination et magie dans l'Occident médiéval (XIIe –XVe siècle)*, Paris 2006, s. 163, 185, 388–423.

⁶² Zapisy imienia: Erhard, Erardo, Everard, von der Mark, del la Marca. P. Bruyère, *Érarde de La Marck, promoteur en 1512 de la procession de la translation de saint Lambert*, „Bulletin de la Société royale Le Vieux- Liège” 2012, 16, 336, s. 129–176; E. Fairon, *Lettres et documents politiques émanant d'Erard de la Marck, prince-évêque de Liège, de 1507 à 1536*, „Bulletin de la Commission royale d'Histoire Année” 1936, 100, s. 181–207; J. Brassinne, *L'argenterie d'Erard de la Marck, prince-évêque de Liège*, „Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois” 1906, 36, s. 233–269. Zob. także <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdlmar.html> [dostęp: 10 X 2020].

⁶³ Zob. <http://cardinals.fiu.edu/bios1520.htm#Mark> [dostęp: 11 VIII 2019], gdzie również bibliografia przedmiotu. Zob. L.-E. Halkin, *Réforme protestante et réforme catholique au diocèse de Liège. Le cardinal de la Marck, prince-évêque de Liège (1505–1538)*, Liège 1930 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège, fasc. 43), passim; P. Harsin, *Les premières manifestations de la réforme luthérienne dans le diocèse de Liège*, „Bulletin de la Classe des Beaux-Arts. Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique” 1962, 5, 48, s. 273–294.

⁶⁴ H.A. Oberman, *op. cit.*, s. 31–34, 157, 170, 172, 230, 260. Niedługo po wydaniu edyktu wormackiego, 6 III 1523 r., Sejm Rzeszy w Norymberdze wydał edykt odraczający jego wykonanie. Jednocześnie w tym samym roku, 1 lipca, po raz pierwszy zwolennicy reformacji, dwaj augustianie z Antwepii – Johannes von Essen i Heinrich Vos, zginęli na stosie przed ratuszem w Brukseli.

był pierwszym, który egzekwował postanowienia bulli *Exsurge domine*⁶⁵ i wraz z inkwizytorem o imieniu Jamoletet represjonował heretyków, tj. anabaptystów i luteran.

Poszukując imienia astrologa i doktora medycyny, który postawił omawiany horoskop Lutra, warto zwrócić uwagę na testament Érarada de la Marck z roku 1535, gdzie wymieni są medycy: Leonard Wels, Arnold Sproelandt kanonik katedry w Liège oraz bliżej nieznany chirurg o imieniu Johannes⁶⁶. Ponieważ od czasów średniowiecznych studia medyczne łączone były z astrologią, a stawianie horoskopów było pomocne w praktyce lekarskiej, każda z wymienionych osób mogła postawić omawiany horoskop Lutra⁶⁷.

W prognostyku czytamy: „[...] Mars w tym miejscu znajduje się w nieprzyjnym aspekcie do domu śmierci, to jest ósmego⁶⁸ i za dwa lata wróci do tego samego miejsca, w którym był w czasie narodzenia, wskazuje to, że sam Luter w roku 1525 lub najpóźniej w 1526, z powodu złośliwości Marsa napełniającego dom śmierci opozycyjnymi promieniami, zakończy swoje życie w płomieniach”. Wydaje się, że przytoczony fragment prognostyku oparty jest na niezachowanym horoskopie rocznicowego

⁶⁵ *Bulla Decimi Leonis, contra errores Martini Lutheri, & sequacium*, Johann Schott, Strasburg 1520, <https://www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/Luther/Controversies/AER9103> [dostęp: 09 X 2020]. Bulla ta zawierała potępienie poglądów i działań Marcina Lutra. Promulgacja i wykonanie bulli przebiegało w Europie Zachodniej bez większych przeszkód, za wyjątkiem Wiednia i północnych Niemiec (m.in. na uniwersytetach w Lipsku, Erfurcie, Wittenbergii), gdzie bullę przyjmowano z wrogością, bądź ją zupełnie odrzucano. Sam Luter spalił bullę publicznie 10 XII 1520 r. w Wittenberdze. W odpowiedzi papież Leon X opublikował 3 I 1521 r. bullę *Decret Romanorum Pontificem*, ekskomunikującą Lutra. Zob. R.J. Serina, *The Excommunication of Martin Luther: Exsurge Domine (1520) and Decet Romanum Pontificem (1521)*, „Lutheran Quarterly” 2020, 34, 2, s. 194–208.

⁶⁶ G. Hennen, *Le testament d'Erard de la Marck, prince-évêque de Liège, cardinal, archevêque de Valence, 18 janviers 1535*, „Bulletin de la Commission royale d'histoire. Académie royale de Belgique” 1942, 107, s. 316, czytamy: „[...] et magistro Leonardo wels, medicinarum doctore et scabino leodiensi [...]”, i dalej, s. 318: „Item legavit et legat venerabili domino et magistro Arnolf=do Sproelandt, medicine professori et canonico leodiensi, centum florenos Brabantie semel. Item legavit et legat magistro Leonardo Wels, medicine professori, centum florenos Brabantie semel”. *Ibidem*, s. 319: „[...] jussit adhuc asscribi presenti codicillo legatum centum florenorum Brabantie pro magistro Guilhelmo Fallays et totidem pro magistro Johanne, chirurgicis”.

⁶⁷ S. Konarska-Zimnicka, „*Wenus*”, s. 137–207.

⁶⁸ Mars w domu II, w 19 stopniu Barana. W domu VIII, 8 stopień Wagi. Znaki Baran, Rak, Waga, Koziorożec tworzą kwadraturę, która ma naturę Marsa, aspekt „kłótni i nieprzyjaźni”. Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 94, przyp. 121.

(*revolutio nativitatis*)⁶⁹, postawionym zgodnie z kolejnym wejściem Słońca w datę urodzenia⁷⁰. Fragment ten jest bardzo ważny, gdyż pozwala datować prognostyk, a więc i horoskop Lutra, postawiony przez któregoś z medyków Érarda de la Marck, przy jego udziale. Ponieważ „[...] Mars w tym miejscu znajdzie się [...] za dwa lata”, a wymieniane są daty 1525 lub 1526, horoskop i oparty na nim prognostyk powstał w roku 1523 lub 1524. Są to lata po wydaniu edyktu wormackiego i wzmożonej działalności Érarda de la Marck na polu zwalczania Lutra i jego zwolenników. Nic dziwnego, że szukał on potwierdzenia swoich działań w układzie planet na niebie.

Pozostaje jeszcze kwestia, kiedy i dlaczego Michał Falkener skopował horoskop Lutra oraz teksty na karcie 263r. Przypuszczalnie miało to związek z pracą Michała Falkenera nad – niestety – niezachowanym traktatem przeciwko Lutrowi i jego wyznawcom⁷¹.

Kończąc trzeba stwierdzić, że w Bibliotece Jagiellońskiej znajduje się najstarszy horoskop Lutra, postawiony w roku 1523 lub 1524 przez astrologa i doktora medycyny, związanego z Érardem de la Marck i przy jego udziale, skopiowany przez Michała Falkenera przed rokiem 1534.

ANEKS I

Biblioteka Jagiellońska, rkps 609, k. 263r.

Odczyt tekstu łacińskiego i przekład na język polski Anna Kozłowska.

[Tekst oryginalny zapisany kursywą]

Nativitas Martini Luther, heretici.

[U góry karty, po lewej kwadratowy wykres horoskopowy typu e, podzielony na dwanaście domów. Rysunek odręczny czarnym atramentem, napisy czerwonym atramentem, znaki zodiaku, planety i inne

⁶⁹ Rewolucja (łac. *revolutio*, *-onis*) – powrót planety na pozycję wyjściową. Zwykle odnosi się do pozycji Słońca, które raz w roku wraca na pozycję, jaką zajmowało w horoskopie urodzeniowym. U Albumasara rewolucja oznacza powrót Słońca na pozycję 0° Barana, symboliczny początek zodiaku, punkt, w którym równik niebieski przecina się z płaszczyzną ekliptyki. Tego rodzaju rewolucja określana jest również mianem ingresu, a więc wejścia Słońca lub innej planety do dowolnego znaku zodiaku. Zob. Albumasar, *Flores astrologie. Kwiatki astrologii*, tłum. i oprac. S. Konarska-Zimnicka et al., Kielce 2020, s. 158.

⁷⁰ E. Śnieżyńska-Stołot, *Zamek*, s. 24.

⁷¹ M. Markowski, *Astronomica*, s. 126; W. Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1966, s. 157, zaliczyła Falkenera do „oboza zwalczającego Lutra”.

oznaczenia zapisane graficznie. Rozwiązanie oznaczeń graficznych Ewa Śnieżyńska-Stolot⁷²].

[Rok Pański 1484, dzień 22, godz. 2, min 10, miesiąc październik]
 [I] 10 [stopień Wodnika]
 [II] 6 [stopień Barana], [Węzeł Wstępujący Księżyca] 8 [stopień Barana], [Mars] 19 [stopień Barana]
 [III] 15 [stopień Byka]
 [IV] 7 [stopień Bliźniąt]
 [V] 20 [stopień Bliźniąt]
 [VI] 8 [stopień Raka]
 [VII] 10 [stopień Lwa]
 [VIII] 6 [stopień Wagi], [Węzeł Zstępujący Księżyca⁷³] 8 [stopień Wagi], [Słońce] 8 [stopień Skorpiona], [Wenus] 12 [stopień Skorpiona]
 [IX] 15 [stopień Skorpiona], [Saturn] 19 [stopień Skorpiona], [Merkury⁷⁴] 18 stopień Skorpiona], [Jowisz] 16 [stopień Skorpiona]
 [X] 7 stopień Strzelca
 [XI] 20 stopień Strzelca
 [XII] 8 stopień Koziorożca

[U góry karty po prawej, tytuł zapisany czerwonym atramentem, pozostały tekst czarnym atramentem]

Ex verbis Lutheri ad parentem suum.

Annus ferme agitur decimus sextus monachatus mei, quem te invito et te ignorante subivi. Cum iam essem adolestens XXII Annum agens ingressus etc...

⁷² Pomimo obfitości tego typu źródeł, nie istnieje żadna instrukcja wydawnicza pomocna w ich opracowywaniu. Obecnie trwają prace nad przygotowaniem tego typu instrukcji, która znalazłaby zastosowanie przy pracy badawczej nad horoskopami średniowiecznymi i nowożytnymi. W pracy nad omawianym horoskopem wykorzystano więc dostępne instrukcje wydawnicze dla źródeł średniowiecznych i wczesnonowożytnych: *Instrukcja wydawnicza dla średniowiecznych źródeł historycznych*, Kraków 1925; A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1957, 1, s. 155–181; *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953; L.J. Bataillon, *Edycje łacińskich tekstów średniowiecznych*, „*Przegląd Tomistyczny*” 2000, 8, s. 325–336; B. Kürbis, *O założeniach i metodzie edycji krytycznych i literackich*, w: eadem, *Cztery eseje o źródłoznawstwie*, wybór R. Witkowski, Poznań 2007, s. 56–88; J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

⁷³ Węzły księżycowe, czyli punkty przecięcia orbity Księżyca z ekliptyką, były traktowane jak planety. Wyróżniano dwa węzły: *Caput Draconis*, tj. Głowę Smoka, węzeł północny, zwany również węzłem wstępującym oraz *Cauda Draconis*, czyli Ogon Smoka, zwany węzłem południowym lub zstępującym. W. Zonn, *Astronomia z perspektywy czasu*, Warszawa 1974, s. 59; L. Fleming-Mitchell, *The Language of Astrology*, London 1981, s. 32.

⁷⁴ Oznaczenie graficzne Merkurego w domu IX, w odróżnieniu graficznych oznaczeń innych planet, narysowany poziomo.

Datum XXI Novembris Anno 1521.

[W dolnej części karty tekst zapisany czarnym atramentem⁷⁵]
Judicium universale huius Genesis.

Celebrata est [coniunctio]⁷⁶ Saturni et Iovis in domo nona in signo Scorpionis, que domus nona iuxta sententiam Ptolomei ac veterum astrologorum domus est religionis. Hec omnia significant natum hunc in religione sua magnam facere mutacionem. Et propter [coniunctionem]⁷⁷ Saturni et Mercurii in eadem domo signatur ipsum esse singularis et acutissimi ingenii, indagantis, archana paucis ante cognita. Et propter Venerem in domo Martis erit multem eloquencie, magnis tamen extemporanea quam oratione premeditata pollebit. Et quia Venus in domo Martis rotatur significat hunc hominem esse luxuriosum adeo, quod omnis sua cura et cogitacio est de rebus lubricis et libidinosi. Insuper pecuniam non curabit sed prodigus existit, propter Martis presenciam in domo secunda, que est domus substantie. Et quia Mars in hoc loco aspectu inimico intuetur domum mortis, hoc est octavam et ad eundem locum, in quo erat tempore nativitatís, in duobus annis reversurus est iudicat ipsum Lutherum Anno Christi 1525 vel ad summum 1526. Propter Martis maliciam domum mortis, radiis oppositionalibus inficientis vitam suam in ignibus finiturum. Et quia ipse Sol inveritur in domo mortis, signum est, quod eius mors per incineracionem toti mundo declarabitur. Hec astrologus quidam medicine doctor adminiculo episcopi Leodiensis, qui egregius nigromanticus esse dicitur, computavit.

ANEKS II

Horoskop Marcina Lutra, heretyka

[Po prawej stronie karty]

Ze słów Lutra do swojego rodzica.

Uplywa prawie szesnasty rok mojego życia zakonnego, które podjąłem wbrew twojej woli i bez twojej wiedzy, gdy, już jako młodzieniec, wszedłem w XXII rok życia itd...

Data XXI listopada roku 1521.

[U dołu karty]

Prognostyk ogólny tego, którego horoskop.

Nastąpiła koniunkcja Saturna i Jowisza w domu dziewiątym w znaku Skorpiona, a dom ten według Ptolemeusza i dawnych

⁷⁵ Zachowano pisownię źródła, nie korygowano występujących błędów gramatycznych i ortograficznych.

⁷⁶ Zapis koniunkcji przy pomocy znaku graficznego.

⁷⁷ Zapis koniunkcji przy pomocy znaku graficznego.

astrologów jest domem religii⁷⁸. Wszystko to oznacza, iż wówczas urodzony dokona wielkich zmian w swojej religii. Koniunkcja Saturna i Merkurego w tymże domu oznacza, że będzie on posiadał wyjątkowe zdolności i umiejętności badania tajemnic niewielu dotąd znanych. Przez to, że Wenus znajduje się w domu Marsa, będzie miał wielką łatwość wysławiania się, bardziej jednak zabyłśnie mowami improwizowanymi niż przygotowanymi z namysłem. To, że Wenus obraca się w domu Marsa, oznacza, że człowiek ten jest rozpustny, do tego stopnia, że troszczy się wyłącznie o rzeczy niepewne i bałamutne⁷⁹. Ponadto nie dba o pieniądze, lecz jest rozrzutny, ze względu na obecność Marsa w drugim domu, który to dom jest domem majątku⁸⁰. A ponieważ Mars w tym miejscu znajduje się w nieprzyjnym aspekcie do domu śmierci, to jest ósmego⁸¹ i za dwa lata wróci do tego samego miejsca, w którym był w czasie narodzenia, wskazuje to, że sam Luter w roku 1525 lub najpóźniej w 1526, z powodu złośliwości Marsa napełniającego dom śmierci opozycyjnymi promieniami, zakończy swoje życie w płomieniach⁸². Obecność zaś Słońca w domu śmierci oznacza, że jego śmierć przez spopielenie zostanie oznajmiona całemu światu⁸³. Obliczył to pewien astrolog, doktor medycyny, z pomocą biskupa Leodium, który uchodzi za wyborczego znawcę nigromancji.

⁷⁸ Dom horoskopu IX, *Peregrinationes*, m. in. dotyczy wiary i religii. Koniunkcja to odległość kątowna planet wynosząca 0 stopni. Planety w znaku zodiaku Skorpion: Saturn w 19 stopniu, Jowisz w 16 stopniu, Merkury w 18 stopniu. Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 98–99; J.D. North, *op. cit.*, s. 25, 43; E. Śnieżyńska-Stolot, *Wieszczba*, s. 113.

⁷⁹ Wenus „obraca się w domu Marsa”, bo jest w 12 stopniu Skorpiona, a stopnie Skorpiona od 9 do 14 to stopnie puste (*gradus vacui*), co może zwiastować rozmaite szkody. Ponadto w Skorpionie przypada deklinacja Wenus, więc położenie tej planety jest niewygodne. Albumasar, *The Abbreviation*, s. 138–139; S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 142, 179; W. Hübner, *op. cit.*, s. 168; E. Śnieżyńska-Stolot, *Wieszczba*, s. 111.

⁸⁰ Mars w domu II *Lucrum*, w domu majątku i wszelkich korzyści, w znaku Barana, czyli w swoim domu; 19 stopień Barana jest stopniem jasnym (*gradus lucidus*), w których planeta ma wielką siłę, dlatego dalsza interpretacja jest niezrozumiała. Albumasar, *The Abbreviation*, s. 138; S. Konarska-Zimnicka, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 142, 179; Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 97; W. Hübner, *op. cit.*, s. 164.

⁸¹ Mars w domu II, w 19 stopniu Barana. W domu VIII, 8 stopień Wagi. Znaki Baran, Rak, Waga, Koziorożec tworzą kwadraturę, która ma naturę Marsa, aspekt „kłótni i nieprzyjaźni”. Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 94, przyp. 121.

⁸² Mars za dwa lata wróci do domu II. W domu IX Saturn jest w 19 stopniu Skorpiona, który jest domem Marsa, planety ognistej, stąd wniosek, że Luter „zakończy swoje życie w płomieniach”.

⁸³ Jednocześnie w domu VIII, planety Słońce i Wenus są w znaku Skorpiona, który jest domem Marsa, a dzieli je tylko 4 stopnie (8 i 12 stopień Skorpiona), a więc zachodzi zjawisko spalania Wenus, bo znalazła się zbyt blisko Słońca (*combustio, sub radiis Solis*), stąd

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Abū Ma'šar on Historical Astrology: *The Book of Religions and Dynasties (On the Great Conjunctions)*, t. 1, *The Arabic Original*, tłum. i red. Ch. Burnett, K. Yamamoto, Leiden 2000 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, t. 34).
- Abū Ma'šar on Historical Astrology: *The Book of Religions and Dynasties (On the Great Conjunctions)*, t. 2, *The Latin Version*, tłum. i red. Ch. Burnett, K. Yamamoto, Leiden 2000 (Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies, t. 35).
- Albumasar, *Flores astrologie. Kwiatki astrologii*, tłum. i oprac. S. Konarska-Zimnicka, B. Wojciechowska, L. Kostuch, P. Piotrowski, Kielce 2020.
- Albumasar, *The Abbreviation of the Introduction to Astrology Together with the Medieval Latin Translation of Adelard of Bath*, tłum. i oprac. Ch. Burnett, K. Yamamoto, M. Yano, Leiden 1996.
- Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc. c. a. 2729, Johannes Lichtenberger, *Prognosticatio latina*, Mainz 1492.
- Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc. s. a. 790, Johannes Lichtenberger, *Pronosticatio zu theutsch*, Heidelberg 1488.
- Bayerische Staatsbibliothek, Res/4 Astr., p. 154, Luca Gauricus, *Tractatus Astrologicus In quo agitur de praeteritis multorum hominum accidentibus per proprias eorum genituras ad unguem examinatis*, Venetiis 1552.
- Bayerische Staatsbibliothek, Res/4 Ep.astr. 17 b., Hieronymus Cardanus, *Libelli duo. Vnus, De suplemento Almanach. Alter, de Restitutione temporum & motuum coelestium. Item Geniturae LXVII, insignes casibus & fortuna, cum expositione, Ioannes Petreius*, Norimbergae 1543.
- Biblioteka Jagiellońska, Inc. vol. 129, Albumasar, *De magnis coniunctionibus annorum revolutionibus, ac eorum projectionibus octo continens tractatus*, Venetiis 1489.
- Bulla Decimi Leonis, contra errores Martini Lutheri, & sequacium*, Strasbourg 1520, <https://www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/Luther/Controversies/AER9103> [dostęp: 9 X 2020].
- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 4, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1988.
- Eber P., *Calendarium historicum conscriptum*, Georg Rhau, Viteberga 1559, https://books.google.pl/books?id=2hPZabHV2MEC&printsec=frontcover&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [dostęp: 10 XI 2020].
- Gadbury John, *Collectio geniturarum or a Collection of Naivities in CL Genitures*, James Cottrel, London 1662, https://books.google.pl/books?id=U25jAAAAcAAJ&pg=PP13&hl=pl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false [dostęp: 5 XI 2020].
- Klaudiusz Ptolemeusz, *Czworoksiąg (Tetrábiblos)*, tłum. i przypisy G. Muszyński, wstęp J. Włodarczyk, G. Muszyński, Wrocław 2012 (Biblioteka Antyczna, 44).
- Luther M., *Auff das Vermeint Keiserlich Edikt. Ausgegangen im M.D.XXX j.iare, nach de[m] Reichstage des M.D.XXX. iars.* Glosa, w: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 30, Abt. III, Weimar 1970.
- Luther Martin, Dr, *Briefe Sendschreiben und Bedenken*, I, red. J.K. Seidemann, Berlin 1856.
- M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, red. V. Novotný, Praha 1920.

śmierć Lutra „[...] przez spopielenie [...]”. Michał Falkener z Wrocławia, *op. cit.*, s. 77, 98; E. Śnieżyńska-Stolot, *Wieszczba*, 114; S. Konarska-Zimnicka, *Horoscopes*, s. 25–37.

Markowski M., *Astronomica et astrologica Cracoviensia ante annum 1550*, Firenze 1990 (Studi e Testi 20).

Rosińska G., *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow. A Census of Manuscript Sources (XIVth–XVIIth Centuries)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984 (Studia Copernicana, 22).

Studies (Opracowania)

Asumang A., *Was Martin Luther a Charismatic Christian? A Method for Probing a Burning Question*, „Conspectus. The Journal South African Theological Seminary” 2017, 24.

Azzolini M., *Refining the Astrologer’s Art. Astrological Diagrams in Bodleian Ms. Canon. Misc. 24 and Cardano’s Libelli quinque*, „Journal for the History of Astronomy” 2011, 42.

Barnes R.B., *Astrology and Reformation*, Oxford 2016.

Bartkowski Z., *The Weather on February 1524: An Astrological Deluge*, „Weather” 1996, 51, 2.

Barycz H., *Falkener Michał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków 1948.

Barycz H., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935.

Barycz H., *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Katowice 1979.

Bataillon L.J., *Edycje tacińskich tekstów średniowiecznych*, „Przegląd Tomistyczny” 2000, 8.

Bobory D., *An Unusual Biography: Cardano’s Horoscope of Petrarch*, Ph.D. Diss., Université de Reims, Reims 2005.

Bobory D., *An Unusual Biography: Cardano’s Horoscope of Petrarch*, w: *Petrarch and his Readers in the Renaissance*, red. K.A.E. Enekel, J. Papy, Leiden 2006.

Bochenek K., *Michał Falkener z Wrocławia – osoba i dzieło*, „Sofia. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 2005, 5.

Boudet J.-P., *Entre science et nigromance astrologie, divination et magie dans l’Occident médiéval (XIIe–XVe siècle)*, Paris 2006.

Boudet J.-P., *Manipuler le ciel: note sur les horoscopes d’Alexandre VI et de Jules II établis par Luca Gaurico*, w: *La fortuna dei Borgia. Atti del convegno*, (Bologna, 29–31 Ottobre 2000), red. O. Capitani, M. Chiabò, M.C. De Matteis, A.M. Oliva, Roma 2005.

Brassinne J., *L’argenterie d’Erard de la Marck, prince-évêque de Liège*, „Bulletin de l’Institut Archéologique Liégeois” 1906, 36.

Brosseder C., *Im Bann der Sterne. Caspar Peucer, Philipp Melanchton und andere Wittenberger Astrologen*, Berlin 2004.

Bruyère P., *Érard de La Marck, promoteur en 1512 de la procession de la translation de saint Lambert*, „Bulletin de la Société royale Le Vieux-Liège” 2012, 16.

Campion N., *A History of Western Astrology*, t. 1–2, *The Medieval and Modern Worlds*, London 2009.

Caroti S., *Melanchton’s Astrology*, w: „Astrologi hallucinati”. *Stars and the End of the World in Luther’s Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986.

Fairon E., *Lettres et documents politiques émanant d’Erard de la Marck, prince-évêque de Liège, de 1507 à 1536*, „Bulletin de la Commission royale d’Histoire Année” 1936, 100.

Erasmus Reinhold, <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/References/Reinhold.html> [dostęp: 16 X 2019].

Fierz M., *Girolamo Cardano 1501–1576. Physician, Natural Philosopher, Mathematician, Astrologer, and Interpreter of Dreams*, tłum. H. Niman, Boston–Basel–Stuttgart 1983.

Fleming-Mitchell L., *The Language of Astrology*, London 1981.

Franck J., *Lichtenberger Johannes*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 18, Leipzig 1883.

Friedenthal R., *Marcin Luter. Jego życie i czasy*, tłum. C. Tarnogórski, Warszawa 1991.

- Gawlas S., *Astrolog przyjacielem historyka? Diariusz Zbigniewa Oleśnickiego w genezie Roczników Jana Długosza*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gięsztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa, S. Gawlas, Warszawa 1991.
- Gingerich O., *The Role of Erasmus Reinhold and the Prutenic Tables in the Dissemination of the Copernican Theory*, w: *Colloquia Copernicana II. Études sur l'audience de la théorie héliocentrique*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973 (Studia Copernicana, 6).
- Gingerich O., Westman R.S., *The Wittich Connection: Conflict and Priority in Late Sixteenth-Century Cosmology*, Philadelphia 1988 (Transactions of the American Philosophical Society Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge, 78, 7).
- Grafton A., *Cardano's Cosmos. The World and Works of a Renaissance Astrologer*, Cambridge 1991.
- Grafton A., *Girolamo Cardano and the Tradition of Classical Astrology The Rothschild Lecture, 1995*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 1998, 142, 3.
- Green J., *Printing and Prophecy. Prognostication and Media Change 1450–1550*, Michigan 2011.
- Hajdukiewicz L., *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960, (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 16).
- Halkin L.-E., *Réforme protestante et réforme catholique au diocèse de Liège. Le cardinal de la Marck, prince-évêque de Liège (1505–1538)*, Liège 1930 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège, fasc. 43).
- Harsin P., *Les premières manifestations de la réforme luthérienne dans le diocèse de Liège*, „Bulletin de la Classe des Beaux-Arts. Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique” 1962, 5, 48.
- Hayton D., *Expertise ex Stellis: Comets, Horoscopes, and Politics in Renaissance Hungary*, „Osiris” 2010, 25.
- Hayton D., *The Crown and the Cosmos. Astrology and the Politics of Maximilian I*, Pittsburgh 2015.
- Hendrix S.H., *Martin Luther. Visionary Reformer*, New Haven–London 2015.
- Hennen G., *Le testament d'Erard de la Marck, prince-évêque de Liège, cardinal, archevêque de Valence, 18 janvier 1535*, „Bulletin de la Commission royale d'histoire. Académie royale de Belgique” 1942, 107.
- Hessler J.W., *A Renaissance Globemaker's Toolbox: Johannes Schöner and the Revolution of Modern Science, 1475–1550*, Washington–London 2013.
- Holst N., *Mundus, Mirabilia, Mentalität: Weltbild und Quellen des Kartographen Johannes Schöner: eine Spurensuch*, Frankfurt 1999.
- Hoppmann J.G.H., *The Lichtenberger Prophecy and Melancthon's Horoscope for Luther*, „Culture and Cosmos. A Journal of the History of Astrology and Cultural Astronomy” 1997, 1, 1.
- Hübner W., *Grade und Gradbezirke der Tierkreiszeichen*, Stuttgart–Leipzig 1995.
- Instrukcja wydawnicza dla średniowiecznych źródeł historycznych*, Kraków 1925.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Jurkowlaniec G., *Ptaki reformatorów*, w: *Ingenium et labor. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Ziembie z okazji 60. urodzin*, red. P. Borusowski, A. Rosales Rodríguez, Z. Sarnecka, J. Sikorska, A. Sulikowska-Belczowska, Warszawa 2020.
- Kalivoda J., Smrčka J., Zilynská B., *Schwan, Gans und Kirche. Martin Luther und Jan Hus im geistlichen Vermächtnis Europas. Labuť, husa a cirkev: Martin Luther a Jan Hus v duchovním odkazu Evropy/Swan, Goose and the Church: Martin Luther and Jan Hus in spiritual legacy of Europe*, tłum. L. Rösch, E. Vybíralová, Tábor 2017.

- Kawerau G., *Geburtstag und Geburtsjahr Luthers*, „Neue Kirchliche Zeitschrift“ 1900, 11.
- Kennedy E. S., Pingree D., *The Astrological History of Māshā'allāh*, Cambridge 1971.
- Kerner J., *Luthers Geburtsjahr 1484?*, „Ebernburg-Hefte“ 1993, 27.
- Kieckhefer R., *Forbidden Rites A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*, Stroud 1997.
- Kieckhefer R., *Magic in the Middle Ages*, Cambridge 1992.
- Knappich W., *Geschichte der Astrologie*, Frankfurt am Mein 1967.
- Konarska-Zimnicka S., „Wenus panią roku, Mars towarzyszem...”. *Astrologia w Krakowie XV i początku XVI wieku*, Kielce 2018.
- Konarska-Zimnicka S., *Horoscopes Prepared by Master Astrologers from Krakow at the Turn of the 15th and 16th Century (According to the BJ 3225 and 3227 Manuscripts)*, „Theatrum Historiae” 2016, 18.
- Konarska-Zimnicka S., *Michał Falkener z Wrocławia – życie i twórczość*, w: Michał Falkener z Wrocławia, *Introductorium astronomie, czyli kompendium wiedzy astrologicznej*, tłum., red. S. Konarska-Zimnicka, red. P. Piotrowski, Warszawa 2014 (Biblioteka Polskiego Towarzystwa Astrologicznego, 6).
- Konarska-Zimnicka S., *Rola źródeł astrologicznych późnego średniowiecza w poznaniu historycznym. Horoskop urodzeniowy Krzysztofa Sztydlowieckiego*, „Z Dziejów Regionu i Miasta. Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej” 2016, 7.
- Konarska-Zimnicka S., Piotrowski P., *Albumar i jego „Ysagog minor”*, Kielce 2020.
- Kraus A., *Husitství v literatuře, zejména německé I*, Praha 1917.
- Kroker E., *Nativitäten und Konstellationen aus der Reformationszeit*, „Schriften des Vereins für die Geschichte Leipzig” 1900, 6.
- Kürbis B., *O założeniach i metodzie edycji krytycznych i literackich*, w: B. Kürbis, *Cztery eseje o źródłoznawstwie*, wybór R. Witkowski, Poznań 2007.
- Kurze D., *Astrology and Prophecy in the fifteenth and sixteenth Centuries: Johannes Lichtenberger*, w: „Astrologi hallucinati”. *Stars and the End of the World in Luther's Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986.
- Kurze D., *Johannes Lichtenberger (+1503). Eine Studie zur Geschichte der Prophetie und Astrologie*, Lübeck–Hamburg 1960 (Historische Studien, 379).
- Kurze D., *Johannes Lichtenberger. Leben und Werk eines spätmittelalterlichen Propheten und Astrologen*, „Archiv für Kulturgeschichte” 1956, 38.
- Kurze D., *Prophecy and history. Lichtenberger's forecasts of events to come (from the Fifteenth to the Twentieth Century), their reception and diffusion*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1958, 21.
- Liebers A., *Johannes Carion Arbeiten zur Horoskopie im Vergleich zum heutigen Stand der Astrologie, w: Himmelszeichen und Erdenwege: Johannes Carion (1499–1537) und Sebastian Hornmold (1500–1581) in ihren Zeit*, red. E. Osterloh, Ubstadt–Weiher 1999.
- Lotito M.A., *The Reformation of Historical Thought*, Leiden–Boston 2019.
- Markowski M., *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim*, Wrocław 1971 (Studia Copernicana, 2).
- Mentgen G., *Astrologie und Öffentlichkeit im Mittelalter*, Stuttgart 2005 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 53).
- Meyer C., *Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte*, Basel 1884.
- Niccoli O., *Prophecy and People in Renaissance Italy*, tłum. L.G. Cochrane, Princeton–New Jersey 1990.
- Noack L., Splett J., *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Berlin–Cölln 1640–1688*, Berlin 1997.

- North J.D., *Horoscopes and History*, London 1986 (Warburg Institute Surveys and Texts, 13).
- Oberman H.A., *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, tłum. E. Adamiak, Gdańsk 1996.
- Ocker Ch., *Luther, Conflict and Christendom. Reformation Europe and Christianity in the West*, Cambridge 2018.
- Palacz R., *Michał Falkener z Wrocławia. Stan badań, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej”* 1966, 6, 4.
- Petrella G., *La Pronosticatio di Johannes Lichtenberger. Un testo profetico nell'Italia del Rinascimento con edizione anastatica di Johannes Lichtenberger, Pronosticatione in vulgare, Milano, Giovanni Antonio di Farre, 18 luglio 1500. Presentazione di Ottavia Niccoli*, Udine 2010.
- Piekosiński F., *Średniowieczne znaki wodne zebrane i przechowywane w Archiwach i Bibliotekach, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893.
- Piekosiński F., *Wybór znaków wodnych z XV stulecia, z. 1*, Kraków 1896.
- Piekosiński F., *Znaki wodne w rękopisach polskich wieków średnich, „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne”* 1892, 4, 1–2.
- Plantiko R., *Die Horoskope Luthers und Melanchthons in der Deutung durch Lucas Gauricus, w: Melanchthons Astrologie der Weg der Sternenwissenschaft zur Zeit von Humanismus und Reformation. Katalog zur Ausstellung vom 15. September bis 15. Dezember 1997 im Reformationsgeschichtlichen Museum Lutherhalle Wittenberg*, red. J.G.H. Hoppmann, Wittenberg 1997.
- Pomian K., *Astrology as a Naturalistic Theology of History*, w: *„Astrologi hallucinati”. Stars and the End of the World in Luther’s Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986.
- Resigner R., *Historische Horoskopie. Das iudicium magnum des Johannes Carion für Albrecht Dürers Patenkind*, Wiesbaden 1997.
- Rosińska G., *Instrumenty astrologiczne na Uniwersytecie krakowskim w XV wieku*, Wrocław 1974 (Studia Copernicana, 11).
- Rosińska G., *Mikołaj Kopernik i tradycje Krakowskiej Szkoły Astronomicznej – Znajomość traktatów o instrumentach astronomicznych w Krakowie w XV w.*, „Studia Warmińskie” 1972, 9.
- Schmitt A., *Text und Bild in der prophetischen Literatur des 15. Jahrhunderts. Zu einer Praktik Johannes Lichtenbergers aus dem Jahre 1501*, w: *Von der Wirkung des Buches. Festgabe für Horst Kunze zum 80. Geburtstag. Gewidmet von Schülern und Freunden*, red. F. Krause, Berlin 1990.
- Scribner R.W., *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*, London–Ronceverte 1987.
- Serina R.J., *The Excommunication of Martin Luther: Exsurge Domine (1520) and Decet Romanum Pontificem (1521)*, „Lutheran Quarterly” 2020, 34, 2.
- Sirasi N.G., *The Clock and the Mirror: Girolamo Cardano and Renaissance Medicine*, Princeton 1997.
- Sondel J., *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012.
- Staats R., *Luther Geburstjahr 1484 und das Geburstjahr der evangelischen Kirche 1519: Umstrittene Daten Nach Der Wiederentdeckung Des Brettener Blattes Mit Luthers Lebenslauf*, „Bibliothek und Wissenschaft” 1984, 18.
- Staats R., *Noch Einmal – Luthers Geburtsjahr 1484*, „Ebernburg-Hefte” 1994, 28
- Stuckrad K. von, *Geschichte der Astrologie: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 2003.
- Stupperich R., *Melanchthon: The Enigma of the Reformation*, tłum. R. H. Fischer, Cambridge 1965.
- Swieżawski S., *Materiały do studiów nad Janem z Głogowa (+1507)*, „Studia Mediewistyczne” 1961, 2.
- Szczegóła H., *Jan Głogowczyk*, Katowice 1967.

- Szczegóła H., *Jan z Głogowa „ozdoba Uniwersytetu Krakowskiego”*. Z *Badań nad Przeszłością Ziemi Lubuskiej*, Zielona Góra 1968.
- Szelińska W., *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1966.
- Śnieżyńska-Stolot E., *„Zamek piękny na wzgórzu...”*. *Horoskopy – zapomniane źródło historyczne*, Kraków 2015.
- Śnieżyńska-Stolot E., *Almanach pro reverendissimo domino cardinali Fryderyka Jagiellończyka – historyczne źródło warsztatu astrologa*, „*Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*” 2013, 63, 1–2.
- Śnieżyńska-Stolot E., *Wieszczba astrologiczna przy narodzeniu Jakuba Sobieskiego*, Kraków 2017.
- Tandecki J., Kopiński K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.
- Thorndike L., *A History of Magic and Experimental Science*, t. 4, New York 1934.
- Usovich A., *Traktaty Jana z Głogowa jako wyraz kultury średniowiecznej*, „*Nasza Przeszość*” 1948, 4.
- Volkmar J., *Legenden um Martin Luther*, Berlin 1992.
- Warburg A., *Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten*, Heidelberg 1920.
- Warburg A., *Narodziny Wenus i inne szkice renesansowe*, tłum., wstęp R. Kasperowicz, red. K. Mazzucco, Gdańsk 2010.
- Warburg A., *Pagan-Atique Prophecy in Words and Images in the Age of Luther (1920)*, w: A. Warburg, *The Renewal of Pagan Antiquity: Contributions to the Cultural History of the European Renaissance*, wstęp K.W. Forster, tłum. D. Britt, Los Angeles 1999.
- Westman R.S., *The Copernican Question. Prognostication, Skepticism, and Celestial Order*, Berkeley–Los Angeles–London 2011.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1, Rękopisy 1–1875, Kraków 1877–1881.
- Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1957, 1.
- Zambelli P., *Da Giulio II a Paolo III. Como l’astrologo provocatore Luca Gaurico divenne vescovo*, w: *La città dei segreti. Magia, astrologia e cultura esoterica a Roma (XV–XVIII)*, red. F. Troncarelli, Milano 1985.
- Zambelli P., *Introduction: Astrologers’ Theory of History*, w: „*Astrologi hallucinati*”. *Stars and the End of the World in Luther’s Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986.
- Zambelli P., *Many Ends for the World. Luca Gaurico Instigator of the Debate in Italy and in Germany*, w: „*Astrologi hallucinati*”. *Stars and the End of the World in Luther’s Time*, red. P. Zambelli, Berlin–New York 1986.
- Zinner E., *Verzeichnis der astronomischen Handschriften des deutschen Kulturgebietes*, München 1925.
- Zonn W., *Astronomia z perspektywy czasu*, Warszawa 1974.
- Zwiercan M., *Jan z Głogowa*, w: *Krakowski krąg Mikołaja Kopernika*, red. J. Gierowski, Kraków 1973 (*Copernicana Cracoviensia*, 3).
- Zwiercan M., *Jan z Głogowa*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962–1964.

Websites (Strony internetowe)

<http://cardinals.fiu.edu/bios1520.htm#Mark> [dostęp: 11 VIII 2019].

<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdlmar.html> [dostęp: 10 X 2020].

NOTA O AUTORACH

Sylwia Konarska-Zimnicka – dr hab. prof. UJK w Zakładzie Badań Przemian Kulturowych i Nauki w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania badawcze: historia kultury późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej, historia Kościoła, życie codzienne w wiekach średnich, taniec, muzyka i inne formy zabawy w wiekach średnich, rozwój nauki średniowiecznej i wczesnonowożytnej, ze szczególnym uwzględnieniem medycyny, astronomii, astrologii, piśmiennictwo średniowieczne, nauki pomocnicze historii, przede wszystkim edytorstwo źródeł i paleografia średniowieczna.

Ewa Śnieżyńska-Stolot – profesor, historyk sztuki i historyk idei, do 2009 roku kierownik Zakładu Historii Idei Instytutu Etnologii i Antropologii Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego. Założyła pierwszy w Polsce Zakład Historii Idei na Wydziale Historycznym UJ i Klub Historii Idei, współpracowała z Centrum Badań nad Historią Idei na Wydziale Filozoficznym UJ. Autorka dziesięciu książek z zakresu sztuki średniowiecznej, ikonografii astrologicznej, ponad 100 artykułów z zakresu sztuki średniowiecznej, ikonografii chrześcijańskiej i astrologicznej oraz historii idei, publikowanych w czasopismach polskich i zagranicznych. Współredagowała sześć tomów *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*, zredagowała siedem tomów *Seminariów Niedzickich* (poświęconych związkom artystycznym między Polską, Czechami, Słowacją i Węgrami) oraz dwa tomy *Spotkań Klubu Historii Idei*.

ABOUT THE AUTHORS

Sylwia Konarska-Zimnicka – PhD with habilitation, an assistant profesor in Division of Research on Cultural Change and Science at the Institute of History, Jan Kochanowski University in Kielce. Research interests: history of late medieval and early modern culture, history of the Church, daily life in the Middle Ages, dance, music and other forms of entertainment in the Middle Ages, development of medieval and early modern science, with particular emphasis on medicine, astronomy, astrology, medieval writing, auxiliary sciences of history, especially editing of sources and medieval palaeography.

Ewa Śnieżyńska-Stolot – Professor, an art historian and a historian of ideas, until 2009 head of the Department of the History of Ideas at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology of the Jagiellonian University. She founded the first in Poland Department of the History of Ideas at the Faculty of History of the Jagiellonian University and the History of Ideas Club, and cooperated with the Research Centre for the History of Ideas at the Faculty of Philosophy of the Jagiellonian University. Author of eleven books on medieval art and astrological iconography, more than 100 articles on medieval art, Christian and astrological iconography and the history of ideas, published in Polish and foreign journals. She has co-edited six volumes of the *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, edited seven volumes of the *Seminaria Niedzickie* (devoted to artistic links between Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary) and two volumes of the *Spotkania Klubu Historii Idei*.

